

A próféta tükre

[2013. október]

Ezt is már biztos feldolgozták a franciák, de rovatvezető barátom megnyugtatóan, hogy esszét kell írni, így nyugodt lelkiismerettel vágok neki, az átkozott szakirodalom kényszerére nélkül. Sőt, az expresszen – úgy láttam – személyeskedni is lehet.

Senki se próféta a maga hazájában, tartja az evangéliumi bölcsesség. Albert Camus e mondás igazságát saját bőrén érezte szülőföldje függetlenségi háborúja hajnalán, s a kínzó megosztottság ihlette utolsó novellaciklusát, melynek magyar címfordítása a bibliai töltetet hivatott érzékeltetni. Hét novellát tervezett A száműzetés és az ország (L'Exil et le Royaume) együttesébe, ám végül A bukás (La Chute), terjedelmi vagy üzleti okok miatt, hamarabb jelent meg, mint a többi írás. Pedig nyilvánvaló, hogy az eredeti kompozíció szerves része, s azon belül szorosán kapcsolódik mind A hitehagyott vagy egy zavaros elme (Le Renégat ou un esprit confus), mind pedig a Jonas avagy a mester dolgozik (Jonas ou l'artiste au travail) című szövegekhez. Ha már a próféták tükréről írunk, kézenfekvő a kisregényt az utóbbival összevetni.

Nem szeretem a meghatározásokat, mert pontatlanok, de a prófétára és Camus-re való tekintettel álljon itt egy kortárs definíció. A próféta: a tömegek ihletett mozgatója. Elvégre az efféle külön mindig a nyilvánosságot keresi, felső sugallatra szónokol, és hatással van az emberekre, még akkor is, ha csak gúnyt sikerül fakasztania. Jellemző rá még az időnkénti félrevonulás, mely gyakran önkéntes, és a meg-megújuló ihlet forrása. A transzcendenciában tamaskodó huszadik században az ügyvédi szakma passzol hozzá leginkább, melyben az isteni ihlet az egetverő (transzcendens?) hatalomvágygal helyettesíthető – legalábbis a camus-i felfogás szerint. A teljességet jelképező „royaume” birtoklásához viszont elengedhetetlen a feltöltődés, erre pedig nem feltétlenül a Földközi-tengeri jachton töltött vakáció, hanem az „exil”, az önkéntes száműzetés látszik a legalkalmasabbnak. Onnan lehet újult erővel csúcsot ostromolni. Ezt példázza A bukás hőse. Jean-Baptiste Clamence párizsi sztárügyvéd annyira fölötté áll az embereknek, hogy a szédülés okozta bukás elkerülhetetlen; bár a szegények ügyéért harcol, önmaga előtt beismeri, hogy valójában saját képességeinek a határait kutatja, az embereken való uralkodás vágya és a mérhetetlen gőg hajtja, a megistenülés mámorja. Sokáig a nemes védelmező szerepében tetszeleg, ám néhány gikszer ráébreszti lényének alapvető hamisságára. Nyilván nem véletlen, hogy a sorsfordító incidensek többnyire hídon érik: elégedettsége tetőfokán gúnyos nevetést hall a kihalt Pont des Arts-on (ez, egy párizsi magyar ismerősöm szerint: Arc-híd), s hazatérve különös felfedezést tesz: „a tükörben mosolygott az arcom, de mintha a mosolyom valahogy kettős lett volna”. Skizofrén tünet, semmi kétség, s a nyugtalanító megkettőződés végigkíséri további sorsát. Egy másik alkalommal szeretőjétől hazaballagóban komor gondolatokkal vívódó, kívánatos nyakszirtű hölgyet pillant meg a Pont Royal-on (a magyar fordítás szerint: Király-híd), aki szándékához híven vízbe ugrik, s az ügyvéd nem siet segítségére, mégcsak nem is riaszt senkit. Bár novemberben minden bizonnyal hideg a Szajna, talán mégsem meglepő, hogy utána hídfőbiás lesz, sőt addigi életvitelével is szakít: az özvegyek és árvák odaadó védelmezője faképnél hagyja a bűnös várost és Amszterdamba költözvén a csavargók jogtanácsosának szegődik. Holland kikötői kocsmákban vadászik ezentúl ügyfelekre és hallgatóságra.

A kisregény – Clamence nagymonológja – egy házi gyártmányú fogalom magyarázata: a „vezeklő bíró” (juge-pénitent) fogalmáé, s ezt kettős prófétai szerepjáték világítja meg. Egy ószövetségi és egy újszövetségi, egymással rokon próféta szerepét próbálgatja a színésznek sem tehetségtelen elbeszélő. Már az elején kiderül, hogy ügyvédünk felöltöje teveszőrből készült, s az is, hogy a bemutatkozáskor mondott neve felvett név. Jean-Baptiste Clamence tehát a vox clamantis;

Keresztelő Szent Jánosról mintázza álnevét. Ám az egyéni megtérés prófétájának köztudottan ótestamentumi előképe van ; ez nem más, mint a sareptai özvegy kegyeltje, Illés. Csak néhány példa: hasonló öltözetben járnak, az emberek összekeverik őket, Jézus beszélgetőpartnerei, és végítéletet hirdetnek. Clamence ugyan az utolsó ítéletre csupán „tiszteletteljes nevetéssel” gondol, mert szerinte az emberek ítélete sokkal szörnyűbb, de azért nekifog A hóhérbárd dicsérete címet viselő írásnak (Keresztelő-apokrif?), s egy helyen azt is elárulja, hogy ő a „középszerű idők üres prófétája”, a Messiás nélküli Illés. A professzionalizáció szellemét tükröző cégtáblája és névjegye pedig a már említett kettősség jegyében fogant: előbbi „egy rokonszenves Janus, s felette a cég jelmondata : Ne bízzál benne”, utóbbi viszont: „Jean-Baptiste Clamence, komédiás”. A vezeklő bíró kegyelmi állapotáig kanyargós út vezet, de útjelzőkben nincs hiány.

Miként a próféták javarésze, az elbeszélő is kijózanító pofonban részesül, mely a tömeggel szembeni kudarc mondhatni kézzelfogható bizonyítéka. Clamence-ot egy szép napon arcul üti egy pimasz motoros, s a forgalmi dugót és jólöltözött embereket egyformán gyűlölő tömeg a motoros pártját fogja. Ezzel odalesz az ügyvéd addigi megkérdőjelezhetetlen főlénye: kicsinyes bosszú fíti, mely a párizsi társadalom, különösen a saját közege iránt érzett csömörrel jár együtt. A sértett hiúságot a kivonulás orvosolja (vagy éppenséggel tetézi), a vezeklés izgató kihívása. A vezeklés pedig alászállás, a (dantei) pokol bugyraiban való megmártózás: ezért választja prófétánk a körkörös építészet holland fővárosát száműzetése helyéül. Ettől kezdve a sikeres prókátor a Palais de Justice helyett a Mexico City kocsmá matróznépét frekventálja, lankadatlan mazochista gyönyörrel. Az új szerep viszont állandó serkentőszert igényel, intellektuális kéjforrást, egy olyan bűvös tükröt (nemcsak a grachtok víztükrét, neadjisten Róheim könyvét), melyben szembesülhet önnön gyarlóságával. Ez a királytükör a flamand festészet egyik remekművében ölt testet.

A múlt század harmincas éveiben ellopták a Krisztus imádatát ábrázoló genti oltár két táblaképét: Keresztelő Szent Jánost és az Igaz bírakat. Vagyis nemcsak Rotterdamban történnek ily regényes dolgok. A tolvaj megkerült, a képek közül ellenben csak a prófétáé, így a mai napig másolat helyettesíti a hiányzó eredetét, mely egyúttal a Van Eyck festőfivérek (vagy csak névrokonok?) önarcképe is. A camus-i fikció Clamence faliszekrényét jelöli ki rejtekhelynek, ez a kalandos képlomás utolsó állomása, itt található az Igaz bírák, melyet nap mint nap szemügyre vesz a vezeklő bíró, hogy erőt merítsen az napi tevékenységéhez, a gyónáshoz és a gyóntatáshoz. A törvényen kívüliség izgató érzete kárörömmel párosul, hisz a múzeumlátogatók (Berlinben) csak a másolatot bámulhatják, ugyanakkor Keresztelőnk számára a szakmai tapasztalaton túl az emberi hiábavalóságot is érzékelteti: nincs feddhetetlen (a magyar fordítás ezt a szót használja) bíró. A camus-i próféta tehát ebben az eltulajdonított műalkotásban látja hivatása tökéletlenségének igazolását. De nem elégszik meg ennek nyugtázásával: kocsmái beszélgetőpartnereinek feltárja saját bűnös életét (felelősség elutasítása, önimádat stb.), hogy ezáltal megoldja nyelvüket és bűnbánatra bírja őket. Tükröt tart tehát a társadalomnak, s ez a tükör luciferi (akárcsak a hídon hallott kacaj és az egzisztenciális bukás), mivelhogy torzít: az őszinteség látszata a leküzdhetetlen hatalomvágyat kendőzi el. „Önmagunkra kell sújtanunk, hogy jogunk legyen a többiek megvadásására”, mondja a vezeklő Clamence, aki az emberek bírójává avanszál, s így megint uralkodni tud rajtuk, noha saját (emberi/ördögi) tökéletlenségével tisztában van. Nyugodtan készülődhet hát öltözőjében utolsó alakítására, a prófétai végre: hogy tüzes szekéren távozik-e vagy lefejezik – a megdicsőülés nem maradhat el.

* * *

Egész más csapáson járja végig az országából száműzött próféta útját a civilben festőművész Gilbert Jonas. A novella mottója egy bibliai idézet: „Fogjatok meg és vessetek engem a tengerbe... mert tudom én, hogy miattam van ez a nagy vihar rajtatok”. Jónás könyve 1,12. Itt nem kell tehát különösebben azon töprengeni, melyik prófétával tart a szövegbeli hős rokonságot. Az intertextus az önfeláldozó Jónást állítja előtérbe, nem a menekülő, átkozódó vagy épp bosszankodó ótestamentumi figurát. Maga az elbeszélés pedig a párizsi lakásviszonyok és – főként – a művészi siker paródiája: a rendkívül kártékony,

kiábrándítóan képmutató fővárosi kulturális miliót teszi nevetségessé. Camus-nek alighanem elege volt a körülötte folyó felhajtásból, pedig a Nobel-díj csak ezután következett.

Jonas ösztönös tehetség, de semmiképp sem olyan jelentős, mint amekkorának a kritikusok kikiáltják. Igazából az sem derül ki, mit fest. Egy mondat erejéig megemlítődik, hogy időnként égboltokat, illetve azt is megtudjuk, hogy adott pillanatban egy hölgy portréját készíti, miközben őt egy másik festő örökíti meg, munka közben, ahogy a híres művészeket szokás. Márpedig Jonas celeb: felkapott, forradalmi újdonságot hozó művész, csalhatatlan ítéző. Tanítványok járnak hozzá, s bár képtelen véleményt mondani, hamar rájön arra, hogy igazából az emberek nem is kíváncsiak ilyesmire, sokkal fontosabb számukra, hogy önmagukról beszéljenek. Türelmes hallgatással és néhány, megfelelő ügyességgel változtatott közhellyel tehát bárkit el tud ő is igazítani, hisz a művészársadalom (egyáltalán az emberi viszonyok) konvenciókra és önzésre épül. A siker azonban rendkívül ingatag és idővel váratlanul a hozsannázó műkritikusok elfordulnak tőle, átértékelik (a mindenkori paradigmaváltás sajátja: hirtelen elavultnak minősül) és beköszön a hanyatlás korszaka, ami anyagi hátránnyal is jár: csökken a bankárja által folyósított havidíj. Tanítványai a siker fogyatkozásával elmaradoznak, bölcs hallgatását beképzeltségnek tartják. Családi élete is megromlik, külvárosi nőknél keres vigasztalást. A kijózanító pofont Jonas (miként Clamence) végső soron a tömegtől kapja. Ez az óriás cethal, amely elnyeli és kiköpi a prófétát.

A paródia másik jól működő rugója a párizsi lakásviszonyok bemutatásában rejlik. Egy patinás háromszobás lakás a francia főváros művésznegyedében igen jól hangzik, de csak annak, aki még nem látott ilyet. Tudniillik a borsos áron bérbeadott tizenharmadik századi apartmanok legfőbb ismérve a szűkre szabott laktér, amely épp az alapvető kényelemtől fosztja meg a lakókat. A plafon persze magas, az ablakok biztosítják a kellő fényt, de ha már bútor is kerül belé, ügyel-bajjal lehet csak közlekedni (és akkor még finoman fogalmaztam. Egy jó tanács a Párizsba készülőknek: kerüljenek minden olyan lakáshirdetést, amelyben a „coquin” vagy az „atypique” jelző fordul elő. Az ilyenek a börtöncellák tágasságával rendelkeznek, és akkor még ott vannak a kartonfalak mögött tanyázó, aknavetővel kilövendő szomszédok is). Mindenesetre rendkívül tanulságos, ahogy Jonas fokozatosan kiszorul a lakásából: házanépe megsokasodtával (a klasszikus francia család: három gyerek) feladja előbb a nagyszobát, aztán a kis hálószobát, végül a zuhanyozóban és a folyósón próbál festeni. Mindeközben a lakás nagy részét betöltő, kellően sznob látogatók némelyike azon morfondíroz, milyen meghitt hangulata van a művész lakásának, ellentétben kétemeletes, saját tulajdonú villájuk sivárságával. A végső, tömeg előli menedék Jonas számára a saját kezűleg összetákoltszerű szuszterpadlás. Ezáltal sorsa megint a bibliai prófétáéra emlékeztet: sötét van itt, nyugtató homály, akárcsak a cethal belsejében, ezen a helyen tudja életét végiggondolni, ahogy az isteni parancs alól kibúvó szökevénynek is szüksége volt a magábaszálláshoz egy átmeneti kényszerlakhelyre. A francia festő innen, ebből az önkéntes száműzetésből talál vissza a családjához, egy valószínűsíthető idegösszeroppanás után (bár tudjuk, a kétkulacsos társadalomban csínján kell bánni az orvosi szakvéleménnyel).

Akkor a botcsinálta próféta tükréről is néhány szót. Ne gondoljunk itt se sima felületűre csiszolt, hátlapján foncsorozott üveglapból vagy fémlemezből készült eszközre. Ugyanis ebben az írásban szintén egy műalkotás viszi a prímet: Jonas legutolsó ihletett műve, melyhez a sötétben való meditálással gyűjtötte a kifejeznievalót. Hosszú hetek munkája után a fehér vásznon (a balzaci ismeretlen remekmű méltó leszármazottjaként) egyetlen létösszegző szó áll, melyet nem lehet tisztán elolvasni, bár a magyar fordítás dicséretes trouvaille-jal oldja meg: egyedüllét vagy együttlét (az eredetiben solitaire/solidaire). A bűvös szó nemcsak a művész, vagy az emberiség egyik fő létkérdését érzékelteti, de az isteni tökéletességről terjedelmi vagy üzleti okok miatt lemondó ciklus kulcsfogalma(i)ként is olvasható: száműzetés és/vagy királyság. És a hasonlítgatás végén álljon itt a vezeklő Clamence nagyprófétai bölcsessége, mely megvilágítja, sőt nem kizárt, megválaszolja Jonas, a gyötrődő kispróféta dilemmáját: „az embernek kettős arca van: nem tud szeretni, csak ha önmagát szereti”. Trükkös.

Kategória: Camus expressz

Denumire autor: Kányádi András

Látó Szépirodalmi Folyóirat